

Прага Уладзіміра Някляева

Усё, упэўнены, будзе: і рэцэнзенты, і крытыкі, і чытачы, якіх прывабіць ужо сам заглавак ды імя аўтара гэтай выдатнай кнігі, і разбяруць яны як след уключаныя ў яе аповеды і апавяданні, і распяляць у чарговы раз дыскусію пра кандыдата, вартага самых найвысокіх, уключна з нобелеўскай, прэмій... Усё будзе.

Я ж хачу згадаць наступнае. Некалі прачытаў у «Полымі» аповесць «Прага», і да таго яна мяне ўзрушыла, захапіла, так даўно не было ў нашай прозе нічога падобнага, так захацелася патэлефанаваць аўтару, напісаць яму ліст — маўляў, віншую з несумненнай удачай, дзякую за тое ўзбуджэнне, за асалоду ад сапраўднай рэчы і т. п.; дзеля аднаго гэтага твора варта было перажыць усе эмігранцкія мітрэнгі (Уладзімір Някляеў жыў тады за мяжою, ці то ў Польшчы, ці ў Фінляндыі...)

Але ж мы — беларусы. Дый куды тэлефанаваць, каму пісаць, дзе той аўтар, у якіх палесцінах? Сказаць пазней пры сустрэчы? Перагарыш да таго часу, а потым — ці так яму гэта трэба? — хіба ён сам не лепш за цябе ведае пра тое, што ды як напісаў?

Тым не менш усё ж нейкія запісы я зрабіў, і яны захаваліся да цяперашняга часу, абвергнуўшы мудрую парадую: «Захоўвай кожную, нават непатрэбную рэч тры гады, і калі за гэты час не згадзіцца — смела выкідай». Мае нататкі праляжалі ўдвай даўжэй — і вось згадзіліся.

* * *

Найперш жанр. Аповесць «Прага» Уладзіміра Някляева — гэта вывераная, напісаная на сучасным матэрыяле вельмі таленавітым пяром кінематаграфічная трагедыя. На адно нараджэнне ў ёй прыпадае больш дзiesiąтка смерцяў.

У цэнтры твора своеасаблівы перакулены трохкутнік, ці нават ромб, а яшчэ дакладней — актаэдр, бо хто тут толькі з чымі жонкамі, палюбоўніцамі, дочкамі і ўнучкамі не спіць або

не спаў. Асноўныя персанажы — двое мужчын-бізнесоўцаў. У аднаго, Андрэя Брыззіна, дачка-студэнтка Маша, другі, Артур Сініцын, сам-адзін. Брызін з Сініцыным увесь час на нажах, асабліва, як піша Някляеў, па разгулёне. Пасля чарговай сваркі Сініцын нібыта з рэўнасці да палюбоўніцы едзе Брыззіна забіваць, а хутчэй — проста прыпалохаць; убачыўшы, што з гаража выязджае «Масквіч» Брыззіна, Сініцын са злосці і з гарачкі тараніць яго сваёй «Маздаю», а ў выніку забівае Машу, якая была за рулём «Масквіча»; дзяўчына памірае ў шпіталі. У фінале высвятляецца, што Сініцын забіў сваю дачку. Такая вось развязка.

Дзеянне аповеда амаль усё ўкладваецца ў адзін дзень. Андрэю Брыззіну па справах камерцыі трэба тэрмінова ехаць у Прагу (якое сімпатычнае абыгрыванне загалова). Аднак перад гэтым ён загуляў, згубіў ключы ад машыны. У выніку паездка ў казачную сталіцу Чэхіі падмяняецца праявімай пахмельнай прагай — півам ды гарэлкаю ў забягалаўцы на Нямізе (таксама сімваліка).

Пры ўсім пры тым гэта «лінейны падтэкст», асаблівай нагрукі ён не нясе, як і любы іншы сюжэт не нясе яе ў сапраўдных мастацкіх творах. Дык вось, прымаючы пад увагу, што сюжэт у творы — рэч другасная, аповесць насычана мноствам каштоўных знаходак і адкрыццяў. Але перад усім: героі — жывыя людзі, ім верыш (іншая справа, ці верыш матывацыі іх учынкаў, але пра гэта ніжэй), бачыш, як яны ходзяць, у што апранаюцца, што ядуць — да адчування паху і смаку, чуеш, як яны гавораць — да ілюзіі, да прымітыўнага жадання шукаць прататыпаў.

З самага першага сказу аповед бярэ ў палон сваім напружаным, уласцівым Някляеву-паэту, рытмам, інтанацыяй.

«Андрэй Брызін ляжаў на вузкім тапчане ў прыхожай, дзе ён заўсёды, калі начаваў дома (*інфармацыйная насычанасць*, — А.Ф.) прачынаўся пасля шырокага разгулёну, і галавой чалавека, які некага забіў, на кавалкі пасек і пад плотам

закапаў, падлічваў страты з учарашняй п'янкi. Грошы — само сабою, iх i лiчыць няма чаго, хоць i шкада: мог купiць бензапiлу...» — звернем увагу на сцiслую — нiчога лiшняга — будову сказаў; рэдка якi пiсьменнiк утрымаўся б, каб не паставiць «бы» пасля «мог».

Варта звярнуць увагу i на новую для беларускай лiтаратуры тэму, цi, лепш сказаць, новы ракурс тэмы: бiзнесоўцы, якiя не растапырваюць пальцы з прычыны i без (так, некалi гэта было нова i надзённа), а ў якiх балiць душа, якiя плачуць i смяюцца, адчуваючы ўсё тое ж, што ўсе жывыя людзi. Усе — простыя смяротныя, i выяўляюцца iх характары ў самых простых жаданнях i дзяннях: цi то гэта дзiцячая мара Брызiна пра бензапiлу, цi то гэта званок Сiнiцына Брызiну пасля трагедыi з Машаю.

Не менш за галоўных герояў запамiнаюцца дакладна выписаныя i рассыпаныя па ўсiм тэксце другасныя персанажы — гэтак званыя другасныя, бо толькi абазнаны, вопытны чытач-гурман ведае, што нiчога другаснага ў сапраўдным мастацкiм творы не бывае; уражае ўменне аўтара адным-двума штрыхамi абазначыць, «ажывiць» i падаць характар. Да прыкладу, агульная для Брызiна i Сiнiцына палюбоўнiца Нiнэль «была, як заўсёды, у незашпiленым шоўкавым халацiку на голае цела, i голай яна хадзiла, як даволi хутка пасля знаёмства з ёю зразумеў Брызiн, не з таго нават, што сапраўды выглядала спакуслiвай сексбомбачкай, а таму што голасць i была яе сутнасць». Цi маёр мiлiцыi Ярохiн, якi канстатуе: «...i брат мой мент, i бацька, i ўсе мы менты», — як бы насоўваючы на ўвесь свой род нейкую жалезабетонную плiту. Альбо былы хакеiст Слава з *палавінай* (бо ён удвая меншы ростам за сваю выпадковую спадарожнiцу) *Капiталiны* (iмя якое для сярброўкi хакеiста!): «Вам столькi не накiдаць, колькi я накiдаў...» — i побач паэт Лёня з ягонай квяцiстай рыторыкай: «Мы аддаемса найлёгкаму i найпростаму, здабываем сабе дабрабыт, грошы, славу, святкуем свае перамогi, а побач з намi плачуць

жанчыны... Я хачу выпіць за тое, каб яны не плакалі ў золаце, а спявалі ў кветках і ў каханні...»

Што да жанчын, а найперш да Машы (дачкі невядома якога з герояў), дык яна адзіны ў аповесці цэльны, чысты, надзвычай мілы сваёй жаноцкасцю, вобраз, якіх калі і бракуе ў сапраўднасці, дык менавіта пасля прачытання такіх твораў, як «Прага», яны й з'яўляюцца. Ці ва ўсялякім разе павінны з'яўляцца са сваёй прагаю шчырасці і праўды, з непакоем і турботаю пра такіх, як яе шалапутны, без цара ў галаве, бацька, якому яна нават пасля смерці падае голас. Мы, чытачы, ведаем, што яе няма, і ён, Брызін, ведае — і раптам голас з таго свету, дзе яна гэтаксама, як і на свеце гэтым, клапоціцца пра яго. Адзін званок: «Ты нікуды не едзь сёння, чуеш?..» Другі: «Цябе няма і няма...» Трэці: «Тата, што адбываецца?..»

Згадваюцца радкі з вершаў Уладзіміра Някляева, з кнігі «Наскрозь»:

Дні рассыпаць, як той мак па сталю,
Байкамі бавіцца...

Толькі аднойчы яно паўстае:
Што адбываецца?

Гэтае пытанне: «Што адбываецца?..» — да ўсіх. Як да тых, хто ўнутры аповесці, так і да тых, хто па-за ёй. Да нас. Яно дамінантнае, без яго аповесць была б ці зусім іншая, ці яе ўвогуле не было б.

Цяпер колькі слоў пра тое, чаго (калі па найвышэйшым рахунку) у гэтам амаль бездакорным творы магло б не быць. Магло б не быць сюсюкання Сініцына, бо для таго, каб паказаць, што ў чалавека выбітыя зубы, зусім не абавязкова змушаць яго казаць «садусу» замест «задушу». Можна было б не закручваць сюжэт (выключна дзеля дынамізму) ажно да рызык «сарваць разьбу», ахвяруючы праўдападобнасцю, як у сцэне ў шашлычнай, дзе Брызін забівае, ці калечыць двух

рабаўнікоў, а потым тыдзень гуляе ў якасці крэўнага брата гаспадара рэстарана. Паэту Лёню з наркаманкай Капіталінай (з якімі галоўны герой толькі што пазнаёміўся ў піўной) зусім неабавязкова было б ехаць у шпіталь на край горада, як неабавязкова было таму ж Лёню яшчэ раз ехаць у той жа шпіталь ужо з кватэры Капіталіны, ведаючы амаль напэўна, што назад ён вернецца з чорнай весткай. Усё гэта задужа кіношнае, больш уласцівае сцэнару, чым аповеду, хоць, магчыма, сам аўтар і не лічыць такую кінематаграфічнасць недахопам, ідзе на гэта свядома, зноў-такі робячы стаўку на сюжэт, які імкліва, з кожнай старонкай набірае і набірае хуткасць. Дый, урэшце, талент мастака-празаіка Уладзіміра Някляева намнога перавышае талент (непапулярны) кінематаграфіста.

Хто ўсё ж віноўнік, ці віноўнікі, трагедыі? Чаму разумнаму Брызіну не прыйшло ў галаву простае: што Лёня з Капіталінай, з маёрам Ярохіным і ўсёй астатняй піўнушняй гоп-кампаніяй хай сабе і ўскосна, але маюць дачыненне да смерці Машы не менш за Сініцына? Тут заканамерная, абсалютная логіка: калі б ён з імі не піў, гэта зн., калі б іх не было, ён на якія паўгадзіны раней прыехаў бы ў гараж і трагедыі ўдалося б пазбегнуць. Тым больш пасля смерці Машы... Ды Брызін трохметровым дрынам павінен быў бы гнаць ад сябе і Лёню, і Капіталіну, як чорных крумкачоў, як жывы напамін, бо гэта ж з імі ён марнаваў час, калі памірала ягоная дачка; замест гэтага ён іх адных, больш нікога, яшчэ і на пахаванне кліча...

Калі канчаеш чытаць аповесць «Прага», узнікае аналогія з «Палатай №6», і хочацца хутчэй выйсці на вуліцу, ці хоць бы шырэй расчыніць фортку, упусціць свежага паветра, зірнуць на сіняе неба, на людзей, на машыны, адчуць, што ты быў у палоне ўсяго толькі мастацкага гіпнозу, сну, нашаптанага таленавітым псіхатэрапеўтам, што ў цябе не загінула дачка, цябе не праклінала родная маці, табе не трэба забіваць

адзінага сябра, а потым самога сябе — усё гэта не з табой, а сапраўднае жыццё, у якім, у адрозненне ад герояў, ты ўсё можаш змяніць, умяшацца ў яго, па-свойму скіраваць — вось яно, побач.

Я таму так падрабязна (занадта падрабязна, як для кароткай прадмовы) спыніўся на аповедзе «Прага», бо ён, як мне падалося, цэнтральны для «Цэнтра Еўропы». Хаця, можа быць, некаму падасца такім аповед (відавочна аўтабіяграфічны і жорсткі ў сваёй праўдзе) «Мірон ды Мірон», ці захапляльная сацыяльная фантасмагорыя «Вежа», альбо зусім і не аповеды пададуцца камусьці цэнтральнымі ў «Цэнтры Еўропы», а невялічкія па памеры апавяданні-шэдэўры «Бомба», «Тэарыст», трагічныя «Хайбах» і «Адлюдак» (падзей у якіх іншаму аўтару хапіла б на раман, а ў Някляева яны спрасаваныя да мяжы магчымасці), або поўныя нечаканага, шчымлівага гумару «Музей Броўкі» і «Залатая Арда». У кнізе няма ніводнага тэксту, які можна было б прамінуць, пра які не хацелася б сказаць, але рамкі прадмовы не дазваляюць, на жаль, зрабіць гэтага. Таму, каб не драбніцца, спынюся яшчэ на «Вяртанні Веры» — апошнім па часе напісання аповедзе Уладзіміра Някляева.

Калі «Прага» — імклівы, дынамічны кінасцэнар, твор амаль для ўсіх, дык «Вяртанне Веры» — рэч складаная, філасофская, са шматлікімі сюжэтнымі адгалінаваннямі, разлічаная, так бы мовіць, не на сярэдняненькі інтэлект. У нечым аповед здаўся мне паглыбленай распрацоўкай асноўнай сюжэтнай лініі нашумелага някляеўскага рамана «Лабух» з ягоным эпіграфам: «Быць беларусам — бяда». Менавіта аб тым, што *«быць беларусам бяда, але гонар не дазваляе кімсьці іншым стаць»*, напісаны Някляевым у замежжы раман «Лабух», а пасля ўжо ён пра тое, у чым папракалі аўтара: пра эротыку, палітыку ды астатняе. Як пранізліва ў фінале рамана гучыць над беларускімі пагоркамі срэбная труба, пад спеў якой галоўны герой, звычайны лабух, г. зн. сярэдні музыкант, якому

яшчэ зусім нядаўна не да Беларусі было і не да беларускага, прызнаецца, сам граючы, збіваючыся: «... я рэдка, амаль ніколі не задумваўся над тым, што падзеленае, пра што апошнімі днямі думаю: зямля, айчына, людзі... паўсюль жа ў свеце нейкія, падзеленыя, айчыны, землі, народы, да саміх сябе так прывязаныя, што не даюць самім сабе ўзляцець, сцягі розныя, транспаранты цягаючы, кожны сам сваё, а музыка — над усім, непадзельная і не прывязаная... і я толькі адно і паспяваў, што лавіць яе, лятучую, і яшчэ кахаць... без кахання не чуваць музыкі... але пра яго пазней, а пакуль — пра пагорак, пра неба над пагоркам, над тымі дубамі, пад якімі сядзеў я ўчора, калі праехаў сюды, каб дазнацца, ці не вярнуўся твой бацька, дык во і вярнуліся вы разам, адны з апошніх, можа быць, беларусаў — і, як баліць, чуеш?..

А чаму баліць?..

А таму што бацьку і сына, «апошніх, можа быць, беларусаў» у гэты час, у гэтае самае імгненне хаваюць. Закопваюць. Аднаго на праваслаўных могілках, другога — на каталіцкіх.

Хіба не сімвал? Пра якую гэта эротыку?.. Чытаць трэба ўмець. Як трэба ўмець чытаць і такое — гэта ўжо з аповеда «Вяртанне Веры», напісанае нібы ў працяг згаданай сюжэтнай лініі рамана «Лабух».

«Дзе яно ўсё падзелася? Я, Вера, народ... Было ж?.. Прайшло, як дождж, і прадчуванні так і засталіся прадчуваннямі. Паэт, які пра іх напісаў, збег за мяжу. Пабеглі іншыя... І ўсе крычалі, што, калі яны не збягуць, іх ці пасадзяць, ці заб'юць. А чаго вы хацелі? Каб улада, з якой вы змагаецеся і стамляецеся ў барацьбе, у санаторый вас пасылала?..

Пад адну музыку: дыктатура! — збягалі ўсе: палітыкі, жулікі, злодзеі, турэмшчыкі... Збягала, як малако з агню, хваляй пералівалася за мяжу моладзь.... Збег спікер парламента... І нават той, пра каго ўсе думалі, што ён у

Курапатах ляжа, а кроку з крэўнай зямлі не ступіць — збег.

Непадалёк ад Усходніх могілкаў яшчэ і Курапаты — таксама могілкі. Ямы, у якія ў часы, калі Сталін баляваў, скідвалі расстраляных. Прывозілі, стралялі і скідвалі. Прывозілі, стралялі і скідвалі...

Мы пачыналі новае жыццё на касцях. Людзі кажуць: на касцях жыць нельга».

І што робіць галоўны герой аповеда? Той, які так разважае?.. Гэтак перажывае?.. Ён, беларус, уцякае ў замежжа і забівае там беларуса. Больш анічога не здолеў ён прыдумаць, здзейсніць, звяршыць.

Хіба не жahlіва? Што адбываецца?..

Даўно і не мною заўважана, што адзін (калі не галоўны) з крытэрыяў ацэнкі мастацкага твора — гэта рэакцыя герояў на тую ці іншую, як правіла, паваротную падзею, на якісь ключавы эпізод. Ну, сапраўды, не аднымі ж усклікамі павінен абмяжоўвацца, паказваючы такую рэакцыю, таленавіты аўтар:

— Ды што ты? Не можа быць!

Чытаючы Уладзіміра Някляева, часта проста падкрадваешся да такіх месцаў. «Мы за што тут змагаемся?!» — рытарычна ўсклікнуў неяк, выступаючы на менскай плошчы з індыйскай назвай (*Бангалор*, — А.Ф.), Хведар Міхайлавіч, і Вера крыкнула ў адказ, пакуль ён паўзу трымаў (чакаецца: «за Беларусь, за Радзіму...» — А.Ф.):

«За вызваленне Індыі ад Брытанскай імперыі!»

Альбо: «За што твой муж сядзеў?» — «З чаго ты ўзяла?» — «Ты ж сказала: з турмы прыпёрся». — «Ды ён юрыст, следчы... Асатанеў, пэўна, з турэмшчыкамі...»

«...Ён мне роўненька пасярэдзіне лобу (дарэчы, нашы слоўнікавыя грамацеі абавязкова напісалі б «ілба», — А.Ф.) над пераноссем стрэліў». І — наступны сказ, рэакцыя-рэзюме аўтара: «Во ё-маё...»

Проза — тут і паўсюль маецца на ўвазе сапраўдная, без двукоссяў, якасная і дыхтоўная проза — небяспечная тым, што

яна мае ўласцівасць распранаць аўтара. У свой час яшчэ Чэхаў не стамляўся паўтараць, што схлусіць можна ў палітыцы, у медыцыне, у каханні, можна падмануць людзей і самога Госпада Бога, і такія выпадкі ў жыцці бывалі, але ў літаратуры падмануць немагчыма. Уладзімір Някляеў і не падманвае нас у сваёй прозе. Як, зрэшты, не падманвае і ў вершах — прачытайце хоць бы паэмы «Паланэз» ці «Ложак для пчалы». Увогуле, літаратар, які на аднолькава высокім узроўні піша і прозу, і паэзію (а ў Някляева яшчэ і песні, якія сталі народнымі) — з’ява феноменальная. Іншым разам проста немагчыма ўявіць, што і раман «Лабух», і аповед «Прага», і паэма «Паланэз», і песня «Гуляць дык гуляць» напісаныя адным аўтарам, але гэта факт, асэнсаванне якога ў будучыні.

Нельга напісаць сапраўдную мастацкую рэч пра, напрыклад, мільярдэра, калі ты грызеш кончык таннай асадкі і бачыў таго багатыра ў лепшым выпадку па тэлевізары; нельга стварыць праўдападобную ілюзію падарожжа ў далёкія заморскія краіны, калі ўсе твае вандроўкі — да бліжэйшага газетнага шапіка. Дык вось у гэтым плане і выйгрыш, і плюс, і элементарная павага, і давер да аўтара «Цэнтра Еўропы». Нават калі не ведаць біяграфіі Уладзіміра Някляева, яму верыш — проста верыш, што і трымаў ён у руках пісталет маркі «H-S», і быў «на самым поўдні ціхай Швецыі», і на пароме гуляў у рулетку ў казіно, і інш., і інш.; словам, верыш кожнаму эпізоду, а гэта ці не лепшая зарука, што новая кніга, гэтым разам кніга прозы Уладзіміра Някляева — рэч даўно чаканая, неардынарная, арыгінальная і разам з тым у лепшых традыцыях класічная, кніга, якая несумненна стане — проста павінна стаць — з’яваю.

Ёсць у кнізе «Цэнтр Еўропы» апавяданне «Чмель і вандроўнік», на якое я звярнуў увагу, калі яно друкавалася яшчэ ў «Нашай Ніве». Таксама страшнаватая рэч. Памірае стары пісьменнік, развітваецца з жыццём, з людзьмі, і вачыма, поўнымі жаху і болю, нібы перадае эстафету маладзейшаму

пісьменніку: жыві заместа мяне, твары заместа мяне...

Ужо на маім жыцці і на маёй памяці сыйшла з гэтага свету цэлая парасля, імёны, пад шатамі якіх, у ценю якіх так добра было хадзіць у «маладых», задавацца, гультаяваць — за цябе напішуць!

І вось пачалі валіцца адзін за адным Караткевіч, Стральцоў, Сачанка, Навуменка, Чыгрынаў, Адамчык, Быкаў, Брыль, Панчанка, Шамякін (падаю «абоймай» не па мастацкіх вартасцях твораў, а проста па імёнах). І з нейкай тугою, сіратлівасцю, страхам пачынаеш азірацца, і адчуваць адзіноту, пустку — і раптам з радасцю, з палёгкаю заўважаеш новыя ўзмужнелыя дрэвы, што падняліся на месцы старых, раскідваюць галіны, і пад цяністымі шатамі іх зноў можна перавесці дых, супакоіцца і хоць крыху адпачыць пад няспешны, мудры, вечны шолах...

Андрэй Федарэнка, 2002, 2008гг., Менск

Апавяданні

БОМБА

Ён знайшоў яе ў той год, як пайшоў у школу. Плэхаўся ў копанцы, балюча наступіў на нешта, падумаў, што камень, а паднырнуў — бомба. Такая, як яйка з абодвума тупымі канцамі, але рубчастая, цяжкая, чорная-чорная. З аднаго канца нібыта пёрка прылепленае, сарві яго — і кідай бомбу, куды хочаш, усё ўшчэнт разнясе.

— Што ты будзеш рабіць з ёй? — спалохана спытала Рыма, якой Марык паказаў бомбу ў іхняй схованцы, абваленым бліндажы за вёскай. Адсюль пачыналіся арэшнікавыя пагоркі, за імі зубчастым, зламаным небасхілам сінеў лес, а што было за лесам — ні Марык, ні Рыма не ведалі. Казалі, што горад.

— Узарву, — сказаў Марык зацята, як пра штосьці

канчаткова вырашанае. — Пачнецца зіма, стануць паліць у школе, кіну ў грубку — і ўсё ўшчэнт.

Яму не глянулася школа з першага дня, а з дня другога ён ужо ненавідзеў яе, заганяў сябе ў клас сілком, б'ючы кірзовым, пашытым з вынашаных ботаў ранцам самому сабе пад калені. Яго трэсла ад настаўніцы Зінаіды Раманаўны, рыжай, з жоўтымі зубамі, якая тыкала пальцам у буквар і працяжна, як плачуць, даводзіла: «Гэта літара А, з яе пачынаецца слова *аловак*, а дзе яшчэ ў гэтым слове літара А? Вось яшчэ літара *а*, толькі не вялікая, а маленькая, літары бываюць вялікія і маленькія, як і людзі, ты зразумеў, Марык? Вось давай тваё імя напішам на дошцы, дзе ў ім літара *а*... хіба няма ў ім літары *а*?.. Няма, дык закрэслім, тады ты Мрык нейкі, а не Марык... і ў цябе *ловак* нейкі, а не *аловак*; калі адкінуць *а*, першую літару, бачыш, як многа кожная літара значыць...»

«Карова ты рыжая, — глядзеў на Зінаіду Раманаўну Марык, — пачакай, няхай толькі грубку запаляць».

Зінаіда Раманаўна нібыта ўгадвала ягоныя думкі і казала: «Ідзі ў кут. І не рухайся ў куце, стой так, як цябе ў кут паставілі».

Можа, Зінаіда Раманаўна была і не з найгоршых цёткаў, проста цётка-настаўніца, толькі яна мела ўладу над Марыкам такую, якая рабіла яго роўным і аднолькавым з Рымай і ўсімі дваццацю чатырма першакласнікамі, у гурце якіх Марык дзяліўся як адзін на дваццаць чатары, і гэтаксама дзялілася ягонае імя, і нават маленькая літара *а* ў ягоным імені таксама дзялілася на дваццаць чатыры. З гэтага гурту, што называўся класам, нельга было вылучыцца інакш, як падымаючы руку ў адказ на пытанні Зінаіды Раманаўны; а яна яшчэ глядзела па радах, узважвала, вылучыць цябе, ці не, і амаль ніколі не вылучала, не давала такой мажлівасці, калі бачыла, што якраз зараз ты ведаеш нешта, каб вылучыцца. Затое ніводнага разу не прапускаўся выпадак, калі можна было прынізіць цябе, бездапаможнага ў няведанні таго, пра што яна пыталася,

нямога, як рыбіна. «Наступным разам бацьку прывядзеш, пара ўжо з ім пагаварыць пра цябе, пара». Хоць з бацькам штодня на вуліцы бачылася — і нічога яму не казала.

На зіму запалілі ў школе, але бомбу ў грубку Марык не падкінуў.

Пасля інстытута ён ажаніўся з Рымай, хоць яна раздражняла яго: балбатлівая, заўсёды здзіўленая і з таго, што дождж ідзе, і з таго, што снег. У жыццёвай мітусні не было на яе ніякага спыну, тут яна прыхоплівала ўсё, што магла прыхапіць, каб мець асалоду пра ўсё сказаць *маё*: мая хата, мой дыван, мой Марык. Гэтае *мой Марык* да яго нават нечым накшталт мянушкі прыляпілася, як тое пёрка да бомбы. Сяброўкі Рыміны, калі па тэлефоне званілі, пыталіся: «Алё, гэта хто, *Моймарык?*»

Аднойчы ён адчуў, што жыць так болей не можа, паехаў у вёску і прывёз адтуль сваю бомбу. Рубчастую, чорную-чорную... Доўга насіў яе з кута ў кут па кватэры — схаваць не было куды. Тут пазваніла ў дзверы, вярнуўшыся са школы, дачка Зіна, і Марык таропка заштурхаў бомбу пад шафу, запіхнуў яе венікам да самай сцяны.

Рыма пасля інстытута выклала ў пачатковых класах, дачка пачала вучыцца ў яе. «Зайшоў бы, паглядзеў, як вучыцца, усё ж бацька», — адразу ж пачала тузаць Рыма, і Марык зайшоў, паглядзеў. Рыма вісела над дачкой, тыкала ў буквар пальцам і працяжна, як плачуць, даводзіла: «Гэта літара А, з яе пачынаецца слова *аловак*, а дзе яшчэ, пакажы, дзе яшчэ ў гэтым слове літара А? Вось яшчэ літара *а*, толькі не вялікая, а маленькая, літары бываюць вялікія і маленькія, як і людзі, ты зразумела, Зіна? Вось давай тваё імя напішам на дошцы, дзе ў ім літара *а*?..»

Быў пачатак восені, было сонечна, празрыста-прасторна — і ў той дзень Марык не пайшоў дахаты, піў, з кім папала, у прывакзальным буфеце, бо школа была побач з вакзалам, і застаўся на вакзале начаваць. Уночы яго забралі ў выцвярэзнік.

Нараніцу пазванілі Рыме, каб прыйшла, заплаціла штраф, а то ў мужыка, калі ён мужык, не засталася ні капейчыны, усё прапіў. Рыма ў выцвярэзнік не пабегла: «Рабіце з ім, што хочаце, з кім піў, хай тыя за яго і плацяць». Ёй нібыта ў асалоду было, што ён напіўся і патрапіў у выцвярэзнік, зраўняўся з усімі мужыкамі — і ў яе цяпер такое ж гора, як і ва ўсіх астатніх баб.

Дачка, ледзь паспеўшы скончыць школу, выскачыла замуж за вайскоўца, якому заўсёды было дзе служыць, але ніколі не было дзе жыць. Праз тое ўнук Уладзік гадаваўся ў дзеда з бабай. Марык да яго прывык і, калі зяця паслалі ў Афганістан, быў нават узрадваўся. Ну, можа, не тое, каб узрадваўся, але пра нешта такое падумаў.

Калі зяця забілі, дачка павесілася.

Неяк унук гуляўся з тэнісным мячыкам, той закаціўся пад шафу. Уладзік стаў даставаць яго ракеткай, раптам нешта загрузкатала — і з-пад шафы выкацілася бомба, уся ў сівым павуцінні.

— Дзеда, што гэта? — пацягнуўся да бомбы Уладзік, але Марык перахапіў ягоную руку.

— Не чапай, бомба, выбухне!.. Ідзі ў двары пабегай, Уладзік. Марык асцярожна абіраў з бомбы павуцінне — і яму ўспаміналася ўсё ягонае жыццё: школа, жоўтазубая настаўніца Зінаіда Раманаўна, інстытут, вяселле з Рымай, п'янка на вакзале, вяселле Зіны, народзіны Уладзіка... «Някепскае ўрэшце жыццё, не з найгоршых, — думаў Марык, ківаючы сам сабе галавой, — дачку толькі шкада, магла б жыць, дурніца...» Раптам Марык злавіў сябе на тым, што не можа ўспомніць твар дачкі, стаў падымацца, каб перагартаць фотакарткі ў альбоме і, не ведаючы, куды падзець бомбу, зноў закаціў яе пад шафу, якую прывезлі некалі ў пасаг бацькі Рымы. Шафа была дубовая, вялізная, непад'ёмная — і яе не рухалі: яна стаяла і стаяла ў куце так, як яе ў куце паставілі.

Верасень 1999, Варшава.

ТЭРАРЫСТ

Ганна Сямёнаўна сказала:

– Вы, Сырко, па-мойму, дурань.

Тое, што яна не заявіла гэта катэгарычна, а пракінула: «Вы, Сырко, *па-мойму*, дурань», – сітуацыю мала ратавала, бо Ганна Сямёнаўна была дырэктаркай тэхнікума і сказала тое, што сказала, не дзесьці ў завуголлі, а на педсавеце ў сваім кабінёце пры ўсіх калегах. Такога ёй, хай нават жанчыне, дараваць нельга было, і Сырко стаў думаць пра помсту. Ён так неадчэпна, дзень за днём, пра помсту думаў, што Ганна Сямёнаўна нават спытала праз тыдзень: «Пра што гэта вы думаеце, Анатоль Максімавіч?» – як нешта западозрыла.

Анатоль Максімавіч Сырко выкладаў у будаўнічым тэхнікуме алгебру з геаметрыяй – і ўжо толькі таму не мог быць дурнем. І калі на заліку ён паставіў незалік навучэнцы дзіяне Архіпчык, якая пацягнулася, нявыспаная, і празыхнула: «Рванула б я бомбай гэты засраны тэхнікум разам з вашай гаўнянай алгебрай і засцанай геаметрыяй», – Анатоль Максімавіч датумкаў, што яму рабіць.

Ён змайстраваў бомбу. Не сапраўдную, канечне, а муляж.

Праз дзень Анатоль Максімавіч наўмысна спазніўся на лекцыю. Ніякіх спазненняў Ганна Сямёнаўна ніколі і нікому не спускала, а тым больш яму:

– Заўтра а восьмай раніцы прашу вас да мяне ў кабінет! Яна любіла ранішнія экзекуцыі.

Ключ ад кабінета дырэктаркі, як і ўсе астатнія ключы, бо Ганна Сямёнаўна старалася паказаць, што ва ўсім яна з усімі роўная, вісеў у шафцы вахцёра. Вечарам вахцёр глядзеў, дрэмлючы, тэлевізар, і ўзяць на пару хвілін дырэктарскі ключ, павесіўшы на гэты час на ягонае месца свой, было нескладана. Муляж бомбы Анатоль Максімавіч паклаў пасярод кабінета на

заўважным месцы.

Нараніцу а палове восьмай, каб бронь божа Ганну Сямёнаўну не прапусціць, Анатоль Максімавіч чакаў яе каля ўваходу ў тэхнікум.

Яны ўвайшлі ў кабінет разам: Ганна Сямёнаўна першая, Анатоль Максімавіч за ёй...

— Што гэта?.. — разгублена здзівілася Ганна Сямёнаўна.

— Бомба! — паваліў яе на падлогу Анатоль Максімавіч і даволі моцна зверху прыдушыў. — Я ў войску сапёрам служыў... Ляжыце ціха, не варушыцеся...

Калі ён прыдушыў яе, дык здзівіўся, якая яна падатлівая... Уся падатлівая, а строіць з сябе эсэсаўку.

— Усё, — сказаў ён, хвілін пяць памяўшы Ганну Сямёнаўну і яшчэ трохі пачакаўшы, каб яна паляжала пад ім і пабаялася. — Можаце ўставаць, не гахне...

Ганна Сямёнаўна ўстала.

— І што цяпер?..

— Нічога. Мы ў час паспелі, пяць хвілін заставалася. Ганна Сямёнаўна вочы закаціла.

— Божа!.. Гэта ж скандал які... І што б гэта магло значыць?.. І для чаго?..

Яна не пра жыццё, якога толькі што пазбавіцца магла, яна пра работу думала.

— Ні для чаго. Звычайны тэрарызм.

— Міліцыя, газеты, шум... — думала і думала пра работу Ганна Сямёнаўна, пра тое бедавала, што ў гэты сраны тэхнікум, у якім вучыцца дзіяна Архіпчык, які яшчэ і падарваць збіраюцца, больш паступаць ніхто не захоча, і Анатоль Максімавіч сказаў:

— Можна без скандалу...

— Як? А бомба?..

Анатоль Максімавіч выгляд зрабіў: маўляў, крыўдзіце, недаацэньваеце...

— Я сапёр. Вынесу і знішчу. Ніхто не дазнаецца, калі

хочаце, каб ціха было.

— А дзе вы яе знішчыце? Паўсюль горад...

— У Лошыцкім парку, — сказаў, каб сказаць, Анатоля Максімавіч, які на работу ў тэхнікум з Лошыцы ездзіў. — Там каля Свіслачы, за садамі, амаль пустэча...

Так між імі ўзнікла таямніца. Ганна Сямёнаўна насіла яе ў сабе з удзячнасцю, ніяк болей Анатоля Максімавіча не абзываючы. Што ж да Анатоля Максімавіча, дык ён насіў таямніцу з пачуццём спраўджанай помсты, пры кожнай сустрэчы з Ганнай Сямёнаўнай з асалодай самому сабе прамаўляючы: «Вы, Ганна Сямёнаўна, па-мойму, дурніца. Ды што там *па-мойму* — па ўсім вы баба дурная. Хоць розум бабе і ні для чаго, калі на цела яна падатлівая».

Месяцы праз тры, калі настала лета і ніхто ў тэхнікуме не вучыўся, у Лошыцкім парку загінула дзіяна Архіпчык. Вечарам 3 ліпеня, калі ў неба ўзляталі святочныя салюты... Хадзілі чуткі, што яе згвалцілі да смерці, а пасля, пад залпы салютаў, бомбу пад ёй падарвалі, каб сляды гвалту замесці, п'яныя амапаўцы, але Ганна Сямёнаўна чутак не слухала...

У пракуратуры, якая сябрала з амапаўцамі, заяву Ганны Сямёнаўны прынялі з радасцю.

Анатоля Максімавіча Сырко, выкладчыка алгебры і геаметрыі, па вайскавай спецыяльнасці сапёра, пасадзілі за ненаўмыснае забойства, бо ў крымінальным кодэксе Рэспублікі Беларусь не было пра тэрарызм адпаведнага артыкула, хоць Ганна Сямёнаўна, як сведка, настойвала менавіта на тэрарызме, праз што Анатоля Максімавіч змушаны быў сказаць на судзе ў апошнім слове: «Вы, Ганна Сямёнаўна, па-мойму, дурніца, ды што там *па-мойму* — па ўсім вы баба дурная...» — і суддзя не зрабіў яму заўвагі.

Люты 2006, Менск.

ЮЗІК

Калі меркаваць па прозвішчы, дык ён павінен быў выглядаць так, як выглядае каратканогі, чарнява-лысаваты чалавек з живоцікам, якому каля сарака. Ён так і выглядаў.

Прозвішча ягонае было Марыш. Венгерскае нейкае. Скуль яно, ён не высвятляў, яго мала цікавіла мінулае. Дый будучае цікавіла не надта, хоць цыганка на вакзале, якой ён не даў сябе абабраць, злосна ў спіну яму сказала, што ён заб'е чалавека і будзе сядзець. Забіць-то ён, калі фармальна на гэта глядзець, забіў, але не сеў. Так што няма чаго верыць гэтым цыганкам, яны нагавораць.

Ён мала каго слухаў, быў засяроджаны ў сабе. З дзяцінства. Настаўніца літаратуры, якая яшчэ і настаўніцай малявання была, усё пыталася: «Марыш, пра што марыш?..»

Імя ён меў Язэп, але па імені ніхто яго не называў. А калі называлі, дык Юзікам, а не Язэпам. Ён і падобны на Юзіка быў. З усіх бакоў Юзік. Дачка той настаўніцы літаратуры і малявання дражнілася: «З Юзікам пабіўся Юзік і згубіўся Юзяў гузік», — і пыталася: «Чый?.. Якога Юзіка гузік?..». А саму яе Альжбэтай звалі. Бацька гэтак назваў, бо палякам быў.

Скончыўшы архітэктурны інстытут, куды яму параіла паступіць, бо ў яго былі здольнасці да малявання, маці Альжбэты, ён, Юзік Марыш, хацеў ажаніцца з Альжбэтай, бо ў іх каханне было, але паляк бацька зажадаў займець зяця паляка і амаль сілком дачку за паляка выдаў. Думаў, што яна будзе за ім жыць багатая, а яна жыве бедна. Паляк-то ён паляк, ды не багацее ніяк.

Пад сорок гадоў ён, Юзік Марыш, купіў машыну. Файную, японскую. «Хонду», калі нехта хоча ведаць. Ехаў па першай паласе — і тут з-за ліпы прыдарожнай жанчына кінулася. Сама, галавой пад колы. Што ён мог зрабіць? Нічога зрабіць не мог. Вылез з машыны, а жанчына, колішняя ягоная настаўніца, маці Альжбэты, мёртвая.

Дзякуй Богу, сведкі былі, што яна сама пад колы кінулася. А то ўдавец, мужык яе, паляк той прыдумаў: «Мы дачку за яго

не аддалі, дык ён...» Гэта амаль праз дваццаць гадоў! Чаму ж тады не яго збіў, калі ён дачку не аддаў, а жонку ягоную, маці Альжбэты, якая не супраць была, каб яны пабраліся?..

Ад удару фара пабілася, а гэта якія-ніякія, а грошы. Амаль трыста баксаў. І Юзік пайшоў да паляка, да ўдаўца, значыць, каб той разлічыўся. Бо жонка ягоная, нябожчыца, сама галавой пад колы кінулася і фару пабіла, дык хто ж плаціць павінен?

Марыш з'явіўся якраз на памінкі, дык усе падумалі, што ён вінаваціцца будзе. Прасіць, каб даравалі. Удавец сказаў: «Што ж, сядай, калі прыйшоў». І дачка ягоная, Альжбэта, нявеста колішняя Юзіка, пасунулася па лаве, месца каля сябе вызваляючы: «Сядай». Мужык ёйны, паляк, які ўсё не багацеў ніяк, не сказаў нічога. Толькі крэкнуў, узад-уперад хітнуўшыся, неяк так: крэк.

Юзік сеў, бок Альжбэты быў мяккі і цёплы. Пры гэтым баку ўжо колькі гадоў ён, Марыш, мог бы засынаць і прачынацца. А то жонка ягоная і ў маладосці не надта круглая была, а з гадамі дык наогул — тырчыць касцямі ва ўсе бакі.

Але ён не грэцца сюды прыйшоў. І не абы-што казаць, як нагаварыў дырэктар школы. Што нябожчыца была найлепшай настаўніцай з усіх, якіх ён толькі ведаў. А сам, як толькі дырэктарам стаў, так і выправіў найлепшую з усіх настаўніц на пенсію. Можа, яна і пад колы праз тое кінулася, што ён яе са школы выправіў. Ды што там выправіў — выпнаў, каб нявестку сваю ўладкаваць. І ўсе ж гэта ведаюць, а выгляд робяць, нібы не.

Юзік трохі памаўчаў для прыліку, а пасля ўстаў і сказаў усё, як ёсць. Што нябожчыцу, настаўніцу сваю былую, якая некалі ў архітэктурны інстытут паступіць яму параіла, праз што ён архітэктарам стаў і някепскія грошы цяпер зарабляе, машыну вунь купіў файную, японскую «Хонду», ён, канечне, пухам ёй зямля, паважае, але гэта не значыць, што ён сам павінен за фару плаціць, калі нехта пад колы кідаецца. Яна, нябожчыца, фару, можа, і не пабіла б, калі б без сумачкі была,

але яна была з сумачкай і ёй, сумачкай той, неяк так махнула, пад колы кідаючыся, што ў фару патрапіла і пабіла. А фару меней як за трыста баксаў мяняць не хочуць. Кажуць: «Меней як за трыста баксаў і не падыходзь». Так што вось так...

Дырэктар школы закашляўся, бо зразумеў, што да чаго... Ніякавата яму стала. Альжбэта ж ускочыла: «Вон! Прэч пайшоў, смярдзюк!..»

Шалёная нейкая. Добра, што некалі ён з ёй не пабраўся. А то так, як пашчупацца, дык мяккая, а як жыць...

Па дарозе дахаты ён завярнуў, каб часу не губляць, на пошту, якая побач з міліцыяй была, напісаў заяву ў міліцыю і ў міліцыю занёс. Не напісаў у заяве, як яго абразілі ў адказ на праўду, гэта такой бяды. Напісаў толькі, што замена фары каштуе прыблізна трыста баксаў, і прасіў спагнаць адпаведную суму са сваякоў вінаватай нябожчыцы. Ці з мужыка яе, удаўца, ці з дачкі, ці з мужа дачкі, гэнага паляка.

Дзяжурны ў міліцыі прыняў заяву, пацепнуў плячыма. Юзiк яшчэ спытаўся ў яго: «Усё так?..» — а той нібыта не пачуў. У кнiгу канцэлярскую заяву пад нумарам 182 запiсаў, штампiк паставiў. А пасля аказалася, што заяву тую трэба было не ў міліцыю, а ў суд несці, бо такімі справамі суд, а не міліцыя займаецца, і дзяжурны той няправільна тую заяву ўзяў, з юрыдычнага боку няграматна. Вось жа пасадыць у міліцыі дзяжурыць абы-каго — і яны там дзяжураць.

Юзiк не стаў старую заяву з міліцыі ў суд пераносіць, а напісаў новую. У ёй, падумаўшы, мужа Альжбэты, паляка гэнага, ён выкрасліў, бо не ведаў ягонага прозвішча.

Студзень 2008, Менск.

ЗА СЦЯНОЙ

Дзіця за сцяной плача і плача. Штоночы. Сілішся не чуць, пад падушкай заціскаеш вушы, але ж хіба заснеш пад

падушкай з заціснутымі вушамі? І ляжыш, утаропіўшы ў цьмяную столь вочы, і чуеш, не хочучы, не толькі плач дзіцячы, але і ўсё астатняе: як устаюць бацькі, супакойваюць, запальваюць святло, тупаюць на кухню разаграваць поіва, пояць, зноў супакойваюць, па чарзе люляюць і стомлена, раздражнёна вадзяцца, вадзяцца, вадзяцца...

— Ходзіш за ім вечна. Сліні выціраеш.

— Дык ты ж не ходзіш.

— І не буду. За мной не хадзілі.

— Ну і спі. Чаго ўстаеш?

— Заснеш тут.

— Вушы ватай заткні. Ці займей кватэру людскую.

— Кватэру... Мяне з работы хутка пратураць. Цэлымі днямі сонны.

— Я вінаватая?

— А хто? Разбэсціла. Лялечкі, цацачкі, лыжачку за маму, лыжачку за тату. Я вунь...

— Ты, ты! Скрозь ты. І чым ты ўжо такі лепшы?

— Лепшы не лепшы, а катаргі гэтакі бацькі не ведалі. Пад сталом, як сабачаня, на вяроўцы сядзеў, пакуль яны ў полі былі. І нічога, жывы-здоровы.

— І дурны. Толькі і навучыўся пад тым сталом, што гаўкаць...

Спрэчка блізкая да таго, каб перакінуцца ў лаянку, але побач дзіця, нельга, і яны ці сціхаюць, ці ідуць на кухню, зачыняюць там дзверы, праз якія ўжо нічога не чуваць.

Раніцой Андрэй сустрэне іх на аўтобусным прыпынку, прывітаецца і, як заўсёды, яму будзе няёмка, што ён ведае пра іх нешта з таго, чаго не след ведаць старонняму чалавеку. Як заўсёды, сусед будзе з сынам на руках, суседка — з гаспадарчай, у чырвоную клетку, сумкай; яны павітаюцца і разыйдуцца, словам не перакінуўшыся: ледзь знаёмыя людзі — і не больш.

Раніцой раней за будзільнік зазваніў тэлефон.

– Кватэра Карунскіх?

– Я адзін тут Карунскі... Слухаю вас... Алё...

– Мяне папрасілі перадаць, што бабуля ваша памерла.

– Хто гэта? Хто тэлефануе? – амаль закрычаў Андрэй у трубку, але адтуль чуліся ўжо толькі кароткія гудкі.

Да вёскі Андрэй дабраўся надвячоркам, ледзьве пачало шарэць. Шафёр, раззлаваны слізкай, у завях, дарогай і сваім старэнькім расхліпаным аўтобусам, а найбольш кпінамі вострай на язык маладзіцы, якой ён, можа, і сапраўды памыліўшыся, не дадаў рэшты з грошай за білет, не згадзіўся спыніцца каля дзедавай хаты, і Андрэю давялося ехаць на другі канец вёскі, да апошняга прыпынку. Цяпер ён стаяў на бязлюднай вуліцы і, прытрымліваючы локцем зялёны, з жоўтымі бляшанымі кветкамі і чорнай стужкаю вянок, ладзіўся прыпаліць цыгарку.

Разам з ім сышла з аўтобуса і тая самая вострая на язык маладзіца. Адразу ж яна хуценька скіравала ў бок магазіна, але, убачыўшы, што Андрэй цягне за сабою вянок, прыпынілася і, робячы выгляд, што заразважала, ці так ужо ёй той магазін патрэбны, раз-пораз паглядвала на Андрэя. Андрэй не ведаў яе і не стараўся пазнаць, бо па гаворцы было чуваць, што яна нетутэйшая.

Запалкі ламаліся ў замерзлых пальцах, цыгарка не прыпальвалася, а маладзіца ўсё стаяла, не адыходзіла. Доўга маўчаць яна не звыкла, таму не вытрывала:

– Хаваць каго прыехалі?

«Чаго пытацца?.. Нібы не відаць...»

– Хаваць.

– Ці не старую Карунскую?

Андрэй кінуў. Карунскіх у Карунах было добрых паўвёскі, таму, калі б нават не ягоная бабуля памерла, то ўсё адно, мабыць, хавалі б старую Карунскую.

– А яе ўчора пахавалі.

– Як гэта ўчора?

— Ды ўчора. Я і на памінках была. Я ў магазіне працую, дык на ўсіх памінах бываю.

«Не паспеў!»

— А вы ёй хто?

— Унук.

— А... Казалі, што нехта не прыехаў.

— Мне толькі сёння казалі.

— Хто?

Андрэй прамаўчаў.

— Хто вам сказаў?

— Што вам да таго?.. — вырвалася ў Андрэя нечаканага для яго самога раздражнёна, і ён ужо спакайней даказаў. — І якая цяпер розніца...

Маладзіца не пакрыўдзілася.

— То можна цяпер вянок адразу на могілкі несці. Ці ў хату панясеце, каб паказаць?

Андрэя здзівіла, што яна прамовіла гэта без насмешкі, зусім сур'ёзна.

— дзякуй за параду. На могілкі пайду.

— Ведаеце, дзе?

— Ведаю.

— Я вам пакажу.

«От жа ліпучая баба! На магілу яшчэ папрэцца...» — прыпаліў нарэшце Андрэй, не спадзяючыся ўжо ад спадарожніцы сваёй адчапіцца, але тут якраз з магазіна на ганак выйшла цётка ў кажусе наросхрыст і закрывала:

— Ніна! Да смерці цябе чакаць?

— Пойдзецце наўпрост па вуліцы і вунь там, каля царквы, налева і ўверх, — не павярнуўшы нават галавы на крык, тлумачыла маладзіца. — Тут зусім побач...

— Ды я ведаю, ведаю, дзякуй, — заспяшаўся Андрэй, а цётка зноў загалёкала:

— Ніна, чуеш! Рэвізор прыехаў, напіўся ўжо, а ты ўсё х... ведае дзе п... носіш!

— А магіла свежая там адна, апошнім часам толькі яе і пахавалі, — тараторыла маладзіца ўслед Андрэю. — Так што лёгка знойдзеце... А ты чаго маёй чакаеш? — крыкнула яна цётцы. — Свая зарасла?..

Магілу і шукаць не давялося: яшчэ не занесеная снегам, яна адна чарнела свежай зямлёй сярод чыстага, белага, нерушнага спакою. Андрэй прыладзіў вянок на крыж, зняў шапку, пастаяў без аніякіх думак і пасля ўжо, сабраўшыся пайсці, прачытаў надпіс, зроблены на габляванай папярэчыне крыжа звычайным хімічным алоўкам: *Т.П.Р.Б. Карунская Галіна Адамаўна.*

«Якая Галіна Адамаўна? Яна ж Гертруда Іванаўна, баба Грудзя... Во даюць!.. — няўцямна глядзеў ён на крыж і раптам зразумеў, аж потам прабіла: — Не яна!..»

Ён азірнуўся наўкол, прайшоў між радамі ў самы канец могілак, да агарожы, вярнуўся назад, зноў прайшоў і вярнуўся: нідзе болей ніводнай свежай магілы, адна гэтая — і ўсё. «А, каб на цябе!.. — памянуў ён языкастую маладзіцу і шпарка пакрочыў, амаль пабег з могілак да вуліцы, да дзедавай хаты, але толькі спусціўся з пагорка, успомніў: — А вянок?..» Гэтак жа падбегам, задыхана падняўся на пагорак, крадком, нібы той злодзей, падышоў да магілы, зняў вянок з крыжа — магіла адразу стала пустой і сіроцкай. З вянком Андрэй не стаў спускацца да вуліцы, рушыў цераз могількі і далей нап्राстркі па цаліку, па калені правальваючыся ў снег. Адышоўшыся, яшчэ раз азірнуўся: акрамя яго, дзякуй Богу, ніводнай жывой душы на могільках не было.

Дзеда ўбачыў здалёк, з-за прысад на ўзмежку. З рэзгінамі на плячы дзед ціха-ціха сунуўся ад хаты да гумна, Андрэй гукнуў: «дзед!..» Той павярнуў галаву на голас, але хады не паскорыў — ці то не пазнаў Андрэя ў прыцемках, ці то гэтак стаміўся, што і пазнаць нікога не мог. Самому ж — каму яшчэ? — давялося, мусібыць, і труну майстраваць, і з папом дамаўляцца, і пра хаўтуры думаць: немалы клопат — як мае

быць пахаваць чалавека. Андрэй прыпусціў кроку, і якраз каля гумна яны і сыйшліся: дзед з рэзгінамі, унук з вянком.

— Скуль гэта ты? — не вітаючыся, хоць не бачыліся гады чатыры, спытаў дзед і, спытаўшы, закашляўся, адварнуўся ўбок і кашляў суха, адрывіста, доўга... — От халера нейкая... Абняцца замінаў вянок, і ўсё ж Андрэй няўклюдна прыабняў дзеда левай рукой, торкнуўся тварам у ссівелую шчаку, раптам наплылі слёзы, запыршыла ў горле: «Здароў, дзед... Ты трымайся, трымайся...»

— Трымаюся. Памажы сена накідаць.

Андрэй расчыніў рыпучыя дзверы гумна, зняў вянок з пляча і, не ведаючы, куды яго прыткнуць, павесіў на ручку сячкарні.

— Каму ты гэта?

— Нябожчыцы, каму.

— А... Ты хіба яе помніш?

— Ты што, дзед?.. Не крыўдуй ты. Часу ўсё не было. Круцішся там, бегаеш, а чаго круцішся, чаго бегаеш — чорт яго ведае.

— Я не крыўдую, ты чорта не згадвай... Добра, што помніш. Яна мне сястра стрыечная, то і табе радня нейкая.

Сена на таку было ўсяго нічога, Андрэй палез на гарышча, каб скінуць пару ахапкаў, ды так і застыў на драбіне. Насцярожана глянуў уніз на дзеда.

— Хто табе сястра?

— Стрыечная, кажу. Гэля Карунская. Яна ў дзеўках Бельскай была, а ў бабах, бач, Карунскай стала. Хоць мужык яе і не з Карун, і не радня нам аніякая. Прозвішчы толькі адны і тыя ж.

Андрэй павярнуўся і сеў на драбіне, каб не зваліцца. Блізка было да таго, што ён са сваім вянком прыехаў ранавата, трапляючы з адной дурноты ў другую. Таму спытаўся ў абход:

— А бабулі яна хто?

— Праз мяне і ёй радня выходзіць.

— Выходзіла, а не выходзіць.

— У нас так не кажуць, забыўся ты... Радня і па смерці раднёй застаецца. Сам чалавек — лісток, галінка, а ўсё ў ім ад радні, ад караня ідзе. І памірае чалавек не ў сваю смерць, а калі карань высыхае. Ты лезь, чаго сеў?

— Зараз.

— І далей пралазь, цягні з куткоў ад шчыта, з крайку я і сам накідаю.

Андрэй залез на гарышча, бокам, паўзком па сене стаў прабірацца ў кут да шчыта і балюча ўдарыўся каленам аб вугал нейкай скрыні. Войкнуў з нечаканкі:

— Ты б сказаў, што ў цябе тут скрыня.

— Не скрыня. Дамавіна. Іх там дзве.

— Нашто?

— На смерць, на што ж яшчэ. Зладзіў сабе і старой, каб людзям пасля лішняй работы не мець. Сухія будуць, цёплыя.

— Так... І хто з вас першы паміраць збіраецца?

— Як выйдзе. Яно нікому не доўга. Памыўся, апрагнуў кашулю чыстую, памаліўся — і памёр. Сілы ўжо не тыя.

— А бабуля?..

— Што бабуля?

— Ну, як яна?..

— Сена кідай! — узлаваўся раптам дзед. — Бабуля, бабуля... Скаціне трэба даваць!..

— Дык жывая яна, ці не? — вырвалася нарэшце ў Андрэя тое, пра што ўжо і пытацца не было патрэбы.

— Жывая, калі карова не ўбадала. Як даіць, так стой і за рогі яе трымай. Мелі карову, як карову, дык не, прычাপілася: давай ды давай цялушку ў Шчапкоў купім. Купілі на сваю галаву! І на пашы яе, як пчалу тую, не ўтрымаць, і ў хляве з ёй не ўправіцца. Купіла! Сама купіла, а цяпер на мяне... Я вінаваты! А як жа, хто ж яшчэ... А калі я піў тое малако? Не піў і не п'ю, у мяне ад яго жывот гуляе. Каб хоць сама піла. Кубак з усяго вып'е, астатняе здаваць бегае. Грамату ёй паабяцалі.

Чуеш, усё ў яе ёсць, адно граматы не стае. Як здурнела пад старасць... Была ў горадзе, дык і рамку пад тую грамату купіла. Пабачыш, вісіць над ложкам. Я туды Хрыста ўставіў, у бацюшкі выпрасіў — вырвала. Рамка пустая, а Хрыстос у куце на цвічках. Ну ці не дурасць? Я і плюнуў, хай адна доіць, сама сабе грамату зарабляе... Трасеш ты сена ці не?

— Ёрш тваю дваццаць, — толькі і змог сказаць Андрэй, падурному рагатнуўшы. — дзед... Гэта і ўся трагедыя? Дык мы ёй, карове той, рогі абламаем! Яна ў нас шаўковая стане!

— Ну-ну, — уздыхнуў дзед. — Абламай.

Бабуля ўбачыла яго і заплакала. Пасля кінулася ў складзік, прынесла глечык сырадою. Андрэй, каб не пакрыўдзіць, выпіў шклянку, другую, дзед глянуў на яго і паморшчыўся:

— Ну-ну.

— Чаго ты нукаеш? Чаго разнукаўся? — адразу ўзялася ўбок бабуля. — Нук на цябе напаў?..

«Яшчэ якая жывая, — зусім павесялела Андрэю. — От бы яна мяне з вянком турнула!»

Колькі Андрэй сябе помніў, бабуля заўжды была такой: ніколі і нікому слова не спускала. І не па злосці ў характары, не па скандальнасці натуры, не: проста нічога ў жыцці не магла яна ўспрымаць безасабова, безадносна да сябе. Не толькі тое, што адбывалася ў яе хаце, у суседзяў, у вёсцы, а ўсё, што здаралася ў свеце і пра што яна даведвалася, мела нейкія адносіны да яе асабіста, на ўсё яна ўскідвала рукі і пыталася: «А што ж я цяпер рабіць буду?..» Гэтае пытанне бабуліна даўно хадзіла па вёсцы, як прымаўка. Ці нечая квактуха на яйках сядзець не хацела, ці кілу суседу выразалі, ці малатарня ламалася, ці недзе землятрус гарады бурыву, ці карабель тануў, ці самалёт падаў — нехта, пачуўшы навіну, абавязкова возьме ды скажа: «Што ж цяпер баба Грудзя рабіць будзе?..»

А яна рабіла. Першая бегла памагчы, паспачуваць, параіць... Высільвалася, хоць мела ўжо пенсію, на калгаснай ферме, аддавала — летам, калі трохі лягчэй было — пенсію

сваю ў Фонд міру і нават напісала (падбіўшы на гэта, каб граматына скласці, сельсаветаўскую сакратарку) ліст прэм'ер-міністра Англіі, жалезнай ледзі Тэтчэр. «Што ж гэта?.. Баба дзетная – і ў адну дудку з амерыканцамі пра вайну трубіць. Падказаць няма каму, каб падумала...»

Аднаго разу – не праз ліст у Англію, на які не дачакалася адказу, а праз прымаўку бабуліну – праславілі яе ў газеце. Пісалі, зрэшты, не пра яе, і наогул напісанае фельетонам называлася, пісалі пра нейкую прыдуманую бабу Грудзю, якая нібыта надта ж любіла лён церабіць, валакно трэсці і кудзелю прасці, ды з таго прадзіва белае палатно ткаць, а любіла ўсё гэта яна, як аказалася, дарэмна, бо ў калгасе, дзе ўсё гэта яна так любіла, лён сеяць узялі ды перасталі. І не стала чаго беднай бабе ні церабіць, ні трэсці, ні прасці, ні ткаць. «Што ж цяпер баба Грудзя рабіць будзе?..» – напрыканцы фельетона, як і ў назве ягонай, пытаўся журналіст, і з усяго гэтага толькі адно вынікала: панесла па свеце прымаўку пра бабу Грудзю, як вецер насенне носіць.

– Ведаў бы работу тую, то не пытаўся б, – казалі на славу сваю бабуля, але фельетон з газеты выразала і на шафу паклала. Там лісцік газетны, жаўцеючы, і сох разам з мятай і святаянкамі, плакуном і дужэцам, сардэчнікам і дзівасілам...

– А ён табе вянок прывёз, – раптам бахнуў дзед, які ў хвіліну адкрытай ласкавасці ўнука да бабулі аказаўся адзін супроць дваіх.

– Які вянок?

– Апошні. Дамавіна даўно гатовая, так што пара. Намыкаўся я з табой. Чаю зноў не паставіла?

У Андрэя патыліца пахаладзела.

– Ну і жарты ў цябе, дзед...

– Здурнеў пад старасць, – абьяжава сказала бабуля.

– Не здурнеў! Каторы дзень кадыхаю – хоць бы хто пачуў, – не здаваўся дзед. – Толькі цягайся ды цягайся, ды ўсё на марозе, бадай на яго...

— Сядай вячэраць ужо, — голасам змоўшчыцы, так, як толькі яна адна і ўмела, калі хацела, гаварыць, сказала бабуля.
— Зрабіла я табе твайго чаю.

І дзед абмяк.

— Сказала б адразу... А то драцяны нейкі кашаль, нутро ўсё падраў...

Пасля вячэры Андрэй з бабуляй націралі дзедка гарэлкай, захутвалі ў коўдры і аўчыны, паілі зёлкамі. Ноччу дзед спаў спакойна, амаль не кашляў.

Досвіткам Андрэй прачнуўся і першае, што ўбачыў — вянок. «дзед!» — мільгнула спрасонку думка.

— дзед! — галяком кінуўся Андрэй у дзедаву бакоўку, але ложка там быў пусты, засцелены, Андрэй выскачыў на кухню: «дзед!..» — і ўбачыў іх абаіх: бабуля таўкла паранку, а дзед падліваў у саган ваду і аж вядро ўпусціў з перапуду.

— Чаго ты?

— Фу ты! — выдыхнуў Андрэй. — Нічога, сон дурны падняў.

— Бо вянок у гумне пакінуў, — падняўшы вядро, сказаў дзед. — І я, як на грэх, забыўся... Нічога нябожчыцкага пры сене не пакідай: на сене сын Божы нарадзіўся. От табе і сон паганы. Добра, што старая па вянок схадзіла, а то горш магло быць.

— Мышы там з пацукамі, таму я і прынесла, каб не згрызлі, — таксама трохі спуджаная Андрэевым крыкам, сказала бабуля. — Толькі не туды паставіла... І не пры чым тут сын Божы, — набрала яна голас на дзедка. — З нерваў яны крычаць, гарадскія.

— Можа, і з нерваў, — згадзіўся дзед.

— А, можа, і не, — і з ім, і сама з сабой не згадзілася бабуля. дзед сумеўся.

— З чаго ж тады?

— З таго, што глухіх стала шмат. Не крыкнеш — не пачуюць.

— Я хутка... Я зараз жа яго... — страсянуў галавой Андрэй і пайшоў апрацацца.

— Хай пастаіць, паснедаем і пойдзеш!.. — пакрыквала ў адчыненыя дзверы бабуля. — Гэта добра, што ты прывёз яго. Бо ейныя якраз не прыехалі...

— Хто ейныя?

— А ты іх ці ведаеш... Над ложкам картка ў рамцы вісіць. Як тым летам прыезджалі — мы ўсёй раднёй і зняліся. Цябе толькі і не было.

— дзед, ты ж казаў, што рамка пустая.

— Пустая была, пакуль яна картку не ўставіла.

Андрэй падышоў да фотаздымка. На ім — ён пералічыў — сядзелі і стаялі амаль два тузіны ягонай радні, з якіх ён нават паловы не ведаў. І сярод гэтых незнаёмых ці забытых людзей, якія былі яму хай не роднымі, але ўсё ж братамі і сёстрамі, былі пляменнікамі і пляменніцамі, дзядзькамі і цёткамі, Андрэй, спачатку самому сабе не паверыўшы, убачыў і пазнаў сваіх гарадскіх суседзяў: ён, як заўсёды, з сынам на руках, а яна з гаспадарчаю сумкай...

— Бабуля! — паклікаў Андрэй, і калі тая падышла, спытаўся. — Гэтыя во, з малым, хто такія?

— Яны і ёсць, нябожчыцы ўнук якраз. Жонка ягоная не з нашых, аднекуль з-пад Воршы ўзяў, як у войску служыў. дзеўка ладная, адно згуляная. Яны ўсе згуляныя з таго боку.

— Як яго зваць?

— Толікам, здаецца... Стары! — гукнула яна дзед. — Гэльчынага ўнука меншага Толікам зваць?

— Толікам.

— Во, бачыш, не забылася, — працерла картку, ручнік з шафы дастаўшы, бабуля, а Андрэй спытаўся:

— А прозвішча?

— Ото дажыліся, — буркнуў дзед. — Карунскі, як і ў цябе, якое ў яго яшчэ прозвішча можа быць...

На могількі пайшлі, трохі затрымаўшыся, бо трэба было

надпіс на вянку падправіць: *Бабулі Грудзе ад унука*. Бабуля нажніцамі выстрыгла сваё імя і акуратна сшыла чорную стужку чорнымі ніткамі. «Во, як новая, — сказала яна. — Ніхто і не падумае нічога. *Бабулі ад унука*». Кавалак стужкі са сваім іменем яна загарнула ў паперчыну і паклала на шафу, дзе жаўцеў фельетон, сохлі мята і дужэц, дзівасіл і святаянкі.

Вечарам, прытупаўшы да аўтобуса, Андрэй убачыў на прыпынку Ніну, тую самую маладзіцу, з якой учора ехаў з горада.

— На турму недастачу налічыў! — замест прывітання выпаліла маладзіца. — На мордзе ў самога напісана, што жулік, а мяне судом страшыць! Мы да яго, п'янага ў каноплі, абедзве і перадам, і задам, а ён хрэн у портках знайсці не можа! Хрэну не знайшоў, а недастачу знайшоў, чуеш?.. Ну калі ўжо гэта праўду праўдзівыя людзі знойдуць, скажы ты мне?.. Як жыць на свеце?.. Што баба Грудзя рабіць будзе?..

Ліпень 1980, Крэва.

МУЗЕЙ БРОЎКІ, альбо За шчасце выпіць з Шульманам!

У Сяргея Рыгоравіча Засевіча доўга-доўга стаяла ў бары пляшка каньяку. Армянскага з трыма зоркамі. Хто разбіраецца ў каньяках, ведае: армянскі з трыма зоркамі — найлепшы. З пяцю зоркамі і болей найлепшыя каньякі грузінскія, а з трыма — армянскія. Ды яшчэ ў бары прастаяў той каньяк гады тры, не меней. Вось і лічы...

Бар — гэта замоцна сказана, проста шафка ў секцыі, у якой і сірацела адна пляшка, і для нечага Ружане, жонцы, тая шафка была патрэбная, Ружана вымала пляшку і вымала, ставіла ў секцыі на святло, а Сяргей Рыгоравіч хаваў і хаваў яе зноў у шафку: яму казалі знаўцы, што каньяк павінен выстойвацца ў цемры.

Сам Засевіч не разбіраўся ў каньяках, ён быў канструктарам дзіцячых цацак, а пра каньякі распавёў яму Броўка. Не той Броўка, які вершы пісаў лоўка і пасля якога музей застаўся, непадалёку ад якога Засевіч жыў, а Броўка Алег Мікалаевіч, калега па рабоце, таксама канструктар дзіцячых цацак, які неяк, гады тры таму, спытаў, ці не мае Засевіч знаёмага лекара зубнога, каб танна і добра зуб зрабіў? Засевіч меў знаёмага лекара, які не проста знаёмым, а шваграм яму быў, і швагер Засевіча так добра і танна зуб Броўку зрабіў, што Броўка прынёс Засевічу ў падзяку пляшку каньяку, прызнаўшыся, што купіў каньяк для швагра, але той не ўзяў, бо не піў. Не таму нават не ўзяў, што не піў, а не ўзяў прынцыпова, паколькі на дзвярах ягонага кабінету шылдачка вісела: «З каньяком і цукеркамі не ўваходзіць!» — а Броўка ўсё адно прыпёрся з каньяком.

— Ты б яго ўжо ці аддаў некаму, ці выпіў з якім армянінам, — кожны раз казала Ружана, выціраючы пляшку ад пылу, і Засевічу так і запала ў галаву, што армянскі каньяк трэба было б выпіць з армянінам. Больш, зрэшты, не было з кім, бо гэтакіх сяброў ці знаёмых, з якімі выпіваюць, Засевіч не меў. Знайсці, канечне, можна было б, на армянскі каньяк шмат каго набегла б, але навошта шукаць непатрэбнае? Шукаць жа армяніна — дзе і як? Не ў Арменію ж падавацца. Па сённяшнім часе за тых грошы, якія каштуе білет да Ерэвану, каньяком зальешся... А калі ў Менску армяніна шукаць, дык не падыйдзеш да чалавека на вуліцы і не спытаеш: «Ты армянін?..»

Мінаў час, пылілася і выціралася пляшка. Армянін, з якім можна было б выпіць, ніяк не знаходзіўся. Засевічу ўжо сніцца пачало, як яны ўдвух, без баб, па-мужчынску сядуць, падымуць чаркі і пра нешта такое, можа, нават пра тых жа баб, але, зразумела, не пра жонак, пагавораць.

— З Шульманам выпі, — параіла аднойчы Ружана. — А то месца твая пляшка ў маёй шафцы займае без толку. — І зноў,

зараза, паставіла каньяк на святло.

З некім трэба было ўрэшце каньячную праблему вырашаць, і Сяргей Рыгоравіч падумаў: «А чаму б не з Шульманам?..»

Шульман прыехаў у Менск аднекуль з поўдня яшчэ ў савецкі час, калі вайна ў Карабаху была, але наўрад ці Шульман быў армянінам. Хоць, з другога боку, мог і быць.

Шульманы суседзілі з Засевічамі, кватэру мелі на той жа лесвічнай пляцоўцы, а ўсё адно Шульман здзівіўся, калі Засевіч пазваніў яму ў дзверы і прапанаваў выпіць добрага армянскага каньяку.

– З якой нагоды? – спытаў Шульман, якога звалі Аскарам і які працаваў некім у філармоніі.

– З той нагоды, што суседзі... – няўпэўнена адказаў Засевіч, усё яшчэ разважаючы, прызнаць ці не прызнаць Шульмана за армяніна, на што Шульман, адчуўшы няўпэўненасць Засевіча, заўважыў, што суседзі яны ўжо даўно, а да каньякоў справа не даходзіла, дык жа нагода, мусібыць, не ў гэтым, а тады ў чым, бо ён без нагоды не п'е, не п'янтос ён які-небудзь, каб абы піць.

Прамаўляючы ўсё гэта, дзверы перад Засевічам Шульман, тым не менш, не зачыняў, з чаго Засевіч зрабіў выснову, што выпіць сусед не супраць, толькі, як чалавек, які працуе ў філармоніі, гоніць культуру. Не ў тым сэнсе гоніць, што адганяе яе, культуру, а ў тым сэнсе гоніць, што нясе абы-што, каб культурна выглядала. Таму Засевіч вырашыў сказаць Шульману ўсю праўду.

– У мяне ёсць калега па рабоце, ягонае прозвішча

Броўка... – пачаў Засевіч, і Шульман раптам яго перапыніў:

– Во, гэта нагода. А то суседзі... Я ў халаце і шлёпках, нічога?..

Тое, як Шульман быў апрануты, трохі псавала карціну, якая снілася Засевічу, але ж не змушаць суседа святочны

гарнітур апранаць, каб лесвічную пляцоўку перайсці, і Засевіч адчыніў дзверы да сябе ў хату:

— Нічога. Па-суседску.

Ружаны дома не было, Засевіч наўмысна падчакаў час, каб яе не было дома. Каб ніхто не замінаў па-мужчынску выпіць і пагаварыць.

— Як там у вас у філармоніі з бабамі? — адразу ж, каб не цягнуць, спытаў, ставячы пляшку на стол, Засевіч. Аднолькавых кілішкаў ён не знайшоў, некуды іх Ружана засунула, таму паставіў тыя, якія былі на кухні, нейкія рознабойныя: адзін, зеленаваты, большы, другі, сіняваты, меншы.

— Вы што!.. — абурыўся Шульман, і Засевіч падумаў, што гэта ён, як прадстаўнік культуры, абураецца праз рознабойныя кілішкі. — Я жанаты чалавек, верны жонцы!

У філармоніі ён верны жонцы...

— Дык і я жанаты і верны. Але ж пагаварыць...

— Вам больш няма пра што?.. — глянуў госьць на гаспадара неяк так, як на бамжа ўчастковы. — Вы кім і дзе працуеце?

Засевіч ведаў, што Шульман працуе ў філармоніі, бо той іншым разам білеты Ружане на нейкія канцэрты даставаў, а на фабрыку цацак, дзе працаваў Засевіч, ніякіх білетаў даставаць не трэба было, дык не дзіўна, што Шульман і не ведаў, дзе Засевіч працуе.

— Я канструктар цацак на цацачнай фабрыцы.

Шульман чамусьці так здзівіўся і гэтак падаўся да Засевіча, што ледзь з халата не вылузнуў.

— Хто вы? Хто?

— Я канструктар цацак на цацачнай фабрыцы. Чаму вас гэта здзіўляе? Звычайны канструктар на звычайнай фабрыцы. Не ў сакрэтцы якой працую ці абаронцы.

Шульман ускочыў з крэсла.

— Як гэта звычайны?.. На якой такой звычайнай?.. Ды вы працуеце чараўніком на фабрыцы мрояў! Цудаў і дзіваў,

разумеете? І вам няма пра што пагаварыць, апроч як пра баб?..

— Дык мы і баб робім... — разгубіўся з накату ягонага Засевіч. — У сэнсе лялькі вырабляем. дзяўчынак там, жанчынак...

— дзяўчынак, жанчынак... — перадражніў Шульман, сядяючы і расстаўляючы чаркі: зеленаватую, большую, бліжэй да сябе, сіняватую, меншую — да гаспадара. — Страхоцце вы там вырабляеце! І калі вы з гэтым згодны, можам выпіць. Бо я п'ю толькі за праўду!

Лялькі, якія вырабляліся на фабрыцы, дзе працаваў Засевіч, не выглядалі, канечне, на зорак з фабрыкі мрояў, але й не былі страхотнымі, ці, ва ўсякім разе, не такімі страхотнымі, каб згадзіцца з тым, што яны — страхоцце, але, калі б Засевіч з гэтым не згадзіўся, дык выпіць не было б за што, і каньяк мог бы так і застацца не выпітым, займаць у секцыі Ружаніну шафку, таму Засевіч вырашыў выпіць першую чарку за што заўгодна, а далей будзе відаць. Ён моўчкі адкаркаваў пляшку, моўчкі разліў па чарках каньяк. Моўчкі яны чокнуліся і выпілі.

Не так бачыў Засевіч пачатак свята за пляшкай армянскага каньяку шасцігадовай вытрымкі.

— Хораша пайшоў, — сказаў Шульман. — Бо за праўду.

Засевіч пачакаў, пакуль, як раіў яму Броўка, каньяк сагрэецца ў горле і аддасць увесь свой непаўторны смак, але ніякай асаблівай смакаты не дачакаўся і спытаў нечакана для сябе самога:

— Скажыце, Аскар...

— Барысавіч...

— Аскар Барысавіч, а чаму вас Аскарам завуць?

— О! — узняў палец Шульман. — Усе пытаюцца, усім цікава... Мая маці любіла музыку савецкага кампазітара Аскара Фельцмана, таму так і назвала. — І навёў, як пісталет, палец на Засевіча. — А ваша маці якога кампазітара любіла? Я маю на ўвазе музыку.

— Семяняку.

Пад наведзеным на яго пальцам Засевічу стала няўтульна, ён пасунуўся з крэслам па паркеце ўбок — і Шульман палец апусціў.

— Семяняку? Не чуў пра такога... А як яго зваць?

У філармоніі працуе, а пра Семяняку не чуў... Мог бы чуць, хоць і прыезджы. Вунь колькі ўжо гадоў як прыехаў... Пра што ж яны гавораць у філармоніі?

— Юры.

— Але ж вы не Юры...

— Сяргей.

— Ведаю, што Сяргей. А чаму не Юры?.. І чаму ваша маці любіла Семяняку, а не Фельцмана?

— Фельцман у Маскве. А Семяняка тут.

— Дык і Ханок тут. Чаму яна Ханка не любіла? Ханка ведае...

— Ханок тут. Але яна любіла Семяняку, а не Ханка. Чаму яна павінна была Ханка любіць?

— Ханка Эдуардам завуць, — зноў узняў палец Шульман.

— Вы б маглі быць Эдуардам. Эдуард Засевіч — гэта нармальна. — І ў другі раз навёў на Засевіча палец, як пісталет.

— А па бацьку як?

Засевіч не стаў адсоўвацца, лак на паркеце драпаць. Няхай страляе...

— Рыгоравіч.

— Во, тым больш.

— Што тым больш?

— Тое, што Засевіч Эдуард Рыгоравіч. Нармальна.

— А Сяргей Рыгоравіч Засевіч — ненармальна?

— Не, чаму... І Сяргей нармальна. Але вы маглі быць Эдуардам. Ды яшчэ Рыгоравічам. — Шульман апусціў «пісталет» і ўзяўся за пляшку. — Ці руку не мяняем?

— Што значыць руку не мяняем?

— Хто пачаў, той і далей налівае.

— Мне ўсё адно.

— Да гэтага нельга ставіцца абыякава, галава пасля будзе балець, — перадаў Шульман пляшку Засевічу. — Налівайце. Гэта закон: руку не мяняць.

— Закон дык закон, — разліў Засевіч. — За што? Шульман узяў кілішак, падняўся.

— Ваша маці магла б любіць музыку Пракоф'ева. Тады ўсё б супадала. Пракоф'еў Сяргей і вы Сяргей. Але ў жыцці супадае не ўсё і не заўсёды. Вып'ем за тое, каб супадала.

З гэтым Засевіч не стаў спрачацца. Няхай супадае.

Пасля першага кілішка Шульман не закусваў, пасля другога ўзяў скрылік лімона. Спытаў зморшчана:

— А чаму мы за Броўку п'ём? У яго юбілей?

— Не.

— Ён вам нейкі сваяк?

— Не.

— Тады хто?

— Ён мой калега па рабоце. Таксама канструктар дзіцячых цацак.

— А... Тады чаму мы п'ём за яго?

— Мы за яго не п'ём.

Шульман паклаў на сподак скурку дасмактанага лімона. Сподак быў рубінавы, колеру крамлёўскіх зорак, і жоўтая скурка глядзелася на ім прыгожа. Засевіч падумаў, што трэба будзе гэтыя колеры спалучыць у нейкай з цацак.

— А што мы робім? — кінуўшы на пляшку, спытаў Шульман.

— П'ём, але не за яго.

— Правільна. Нам яшчэ за яго піць! Хто ён нам такі? — Шульман зноў кінуў на пляшку. — Руку не мяняць, гэта закон. — І калі Сяргей Рыгоравіч разліў, Шульман падняўся з чаркай. — Прапаную выпіць за жанчын, бо трэці тост!

Не чакаючы Сяргея Рыгоравіча, нават не чокнуўшыся, Шульман выпіў, паганяў, заплюшчыўшы вочы, каньяк у роце, праглынуў і адразу ж, вачэй не расплюшчваючы, заспяваў:

— Ландышы, ландышы,
Светлого мая пры-ы-вет,

Ландышы, ландышы... ах, хто з вас не ведае гэтай лірычнай, лёгкай, нібы святлом і кветкамі напоўненай, мелодыі? Але мала каму вядома, што аўтар яе, знакаміты савецкі кампазітар Аскар Барысавіч Фельцман, першую сваю Сталінскую прэмію атрымаў не за яе і нават не за самае сіняе ў свеце... — Шульман пачакаў, пакуль Засевіч выпіў, узяў з рук ягонных і пакруціў перад носам ягоным сіняваты кілішак... — чорнае мора маё, а за санату для віяланчэлі, створаную ім яшчэ на другім курсе Маскоўскай кансерваторыі, куды ён паступіў па заканчэнні з залатым, прашу заўважыць, медалём знакамітай музычнай школы імя Сталярскага П.С., што сведчыць як пра глыбіню, так і пра шматфарбнасць... — Шульман паставіў на стол сіняваты кілішак і пакруціў перад носам Засевіча кілішкам зеленаватым... — так і пра шматфарбнасць таленту Аскара Фельцмана, які нарадзіўся ў 1921 годзе ў Адэсе, а ў 1941, ва ўзросце дваццаці гадоў, як толькі пачалася Вялікая Айчынная вайна, ажаніўся з Яўгеніяй Пятроўнай Кайданоўскай, таксама студэнткай Маскоўскай кансерваторыі, але дырыжорскахаравога факультэту, якая падрабляла ў Габрэйскім тэатры Беларусі, які гэтаксама, як і Маскоўская кансерваторыя, знаходзіўся ў эвакуацыі ў Навасібірску, і Аскар Фельцман, пра што ўжо ніхто не ведае, апроч мяне, пісаў для гэтага тэатра музыку і быў яму верны, але не ўсё жыццё, бо пасля вайны Габрэйскага тэатра Беларусі не стала, і ўсё жыццё кампазітар Аскар Фельцман быў верны толькі сваёй жонцы Яўгеніі Кайданоўскай, а, можа быць, і не толькі ёй... За параход! — зусім не да месца скончыў Шульман гэтую сваю, мусібыць, філарманічную лекцыю.

Каньяку не было адпята яшчэ і паловы, а ўжо Засевіч пачаў паціху шкадаваць, што прызнаў у Шульмане армяніна.

— За які параход?

— За песню «Параход», якую ў 1952 годзе Аскар Фельцман